

виховання потерпілого або піклування про нього, як цього вимагає ч. 2 ст. 155 КК України, оскільки Сімейний кодекс України не покладає на вказаних осіб (на відміну, зокрема, від батьків) такі особисті немайнові і відмінні від майнових (утримання) обов'язки, як виховувати дитину, піклуватись про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання [1, с. 58–60].

Список використаних джерел

1. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навчальний посібник / [О.В. Батюк, Р.І. Благута, О.М. Гумін та ін.] ; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

Лозова Світлана Миколаївна,

доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ КОМПЛЕКСНОЇ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІДОЗРЮВАНИХ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ДІТЕЙ

Соціально-економічна ситуація в Україні, на сьогоднішній час, залишається достатньо нестабільною з тенденцією її подальшого погіршення, в тому числі, внаслідок карантину викликаного COVID-19. Багато людей залишаються без роботи, можливості гідно утримувати свою сім'ю. Вже давно в Україні також існують «заробітчани», які змушені виїжджати в інші країни на заробітки для підтримки своїх сімей. Є багато ситуацій, в яких діти залишаються без уваги: від простої нестачі уваги, внаслідок того, що батьки працюють в іншій країні до повної байдужості в неблагополучних сім'ях алкоголіків, наркоманів. Значною мірою сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми, в тому числі до дітей, такі обставини, як безконтрольність з боку батьків, їх незайнятість, вживання спиртних напоїв та наркотичних засобів, проблеми в сім'ях, безробіття батьків і відсутність у них коштів на утримання дітей. Все це і багато інших факторів призводить до того, що діти дедалі частіше стають суб'єктами кримінального провадження в якості потерпілих.

За статистикою понад 40 % засуджених неповнолітніх на момент вчинення злочинів перебували поза контролем з боку суспільства, оскільки ніде не навчались і не працювали. Непоодинокі випадки, коли тільки в судовому засіданні з'ясувалось, що 14-річна дитина не ходить до школи і не вміє ні читати, ні писати. Однією з причин вчинення статевих злочинів щодо дітей є п'янство неповнолітніх. У стані алкогольного сп'яніння вчинив злочин кожен шостий засуджений підліток. Підліткова злочинність молодшає:

кожний третій підліток вчинив злочин у віці 14–15 років. Відмічено стійку тенденцію до зростання кількості неповнолітніх, які на момент вчинення злочинів виховувалися у неповних сім'ях (майже 45 %) [1].

Іноді під час розслідування злочинів неповнолітніх, вчинених щодо дитини, у слідчого виникають сумніви у психічному здоров'ї підозрюваного. Ст. 486 КПК України передбачає в такому випадку проведення комплексної психолого-психіатричної або психологічної експертизи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого [2]. Таким чином у разі необхідності вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза. Для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно врахувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру, може бути призначена психологічна експертиза.

Під час підготовки і призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи важливого значення набуває збір матеріалів, що характеризують особистість підекспертного. Від якості підготовчої роботи багато в чому залежать повнота і всебічність експертного дослідження, а також надійність експертних висновків. Підготовча діяльність слідчого багато в чому визначається характером підстав для призначення експертизи. Якщо існує інформація про перебування неповнолітнього підозрюваного під спостереженням психіатра, експерту необхідно витребувати медичну документацію з відповідних психіатричних установ, а також документацію із судово-психіатричних експертних відділень і комісій (копію акта судово-психіатричної експертизи), якщо така особа піддавалась судово-психіатричній експертизі. Основною такою установою є психоневрологічний диспансер за місцем проживання особи. Крім цього, слідчий повинен надати експертам медичну документацію з наркологічних установ, якщо відомо, що особа лікувалась в них від алкоголізму чи наркоманії. До наркологічних установ належать наркологічні диспансери, наркологічні лікарні та відділення.

В окремих випадках експерту-психіатру потрібна медична документація зі звичайних, неспеціалізованих поліклінік, лікарень, медичних пунктів, куди особа могла звертатись у зв'язку із захворюваннями головного мозку – енцефалітом, травмою черепа та ін.

Крім збирання медичних документів слідчому необхідно провести допити осіб, яким відомі особливості поведінки суб'єкта дослідження (батьки, інші члени сім'ї, опікуни, піклувальники, вчителі, однокласники і т.п.). Це важливо насамперед тоді, коли цей суб'єкт раніше не спостерігався у психіатра, а підставою для призначення судово-психіатричної експертизи була неадекватність

його поведінки. Будь-які свідчення про таку поведінку підозрюваного мають бути уточненими й деталізованими, з'ясовано у чому конкретно виявлялась неадекватність поведінки.

Відомості про поведінку неповнолітнього не повинні бути уривчастими і хаотичними. Їх необхідно збирати систематизовано і послідовно. Підвищену увагу слід приділяти таким обставинам, як перенесені захворювання, характер відносин з оточенням, успішність навчання і дисципліна в навчальному закладі, родинний стан, вживання спиртних напоїв, наркотичних та інших одурманюючих речовин, вчинення в минулому правопорушень і злочинів, звертання по психіатричну допомогу, перебування на примусовому лікуванні та ін. Особливий інтерес мають становити періоди істотних змін у поведінці неповнолітнього, несподівані, різкі зміни в його житті: раптове і різке погіршення успішності; поява у суб'єкта невластивих йому раніше брутальності, озлобленості, конфліктності; емоційна холодність, черствість до рідних і близьких, відносини з якими були колись дружніми і теплими; втрата колишніх інтересів і захоплень; постійне зниження соціальної адаптації; наростаюча соціальна дезорганізація і деградація особистості.

Як свідчить експертна практика, основний недолік підготовки матеріалів для судово-психіатричної експертизи полягає в їх неповноті: відсутня медична документація; не допитуються особи, які добре знали суб'єкта дослідження, особливості його поведінки; не встановлюються інші обставини, що стосуються предмета експертизи. Це змушує експертів заявляти численні клопотання про надання відсутніх матеріалів, що призводить до затягування термінів експертизи, а отже, і термінів судочинства, до порушення прав громадян, необґрунтованих втрат часу експертів [3, с. 169–170].

У комплексній експертизі такого типу в компетенцію експерта-психіатра входить установлення наявності або відсутності нервово-психічних розладів в обстежуваній особі, а експерт-психолог установлює здатність особи із зазначеними видами патології правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, і давати про них правильні показання, а також правильно розуміти характер і значення вчинених у відношенні його дій. Перед комплексною судовою психолого-психіатричною експертизою можуть бути поставлені наступні питання:

- 1) чи страждає дана особа розладом психічної діяльності;
- 2) чи перебувала дана особа в момент здійснення правопорушення в стані тимчасового розладу психічної діяльності;
- 3) чи перебувала дана особа в момент здійснення правопорушення в стані афекту;
- 4) чи могла дана особа в момент вчинення протиправних дій розуміти характер і суспільну небезпеку вчинених дій.

За узагальненням судової практики, лише в незначній кількості кримінальних проваджень органи досудового розслідування у

відповідності до положень ст. 242 КПК України проводяться судово-психіатричні експертизи. Відповідно до статистичних даних лише щодо 10 % неповнолітніх підозрюваних проводилися судово-психіатричні експертизи. З них у 62 % виявлено розлади психіки: дисоціальний розлад особистості, розумова відсталість – органічні психічні розлади у неповнолітніх, які підозрюються у вчиненні того чи іншого кримінального правопорушення. В більшості випадків, слідчими призначається судово-психіатрична експертиза лише в тому випадку, якщо неповнолітній перебував на обліку у психіатра, хоча поведінка неповнолітнього, його показання, освіта та обставини злочину дають підстави для висновку, що проведення органами досудового розслідування згідно зі ст. 486 КПК України комплексної психолого-психіатричної або психологічної експертизи було б доцільним [4].

Слід відмітити тенденцію зростання кількості психічних захворювань в сучасному суспільстві (Україна, на жаль, займає перше місце в Європі за кількістю психічних розладів) [5], і, відповідно, зростання кількості злочинів, вчинених неповнолітніми особами з психічними розладами щодо дітей. Тому під час розслідування злочинів, що вчинені неповнолітніми слідчому слід більш уважно вивчати дані про особу неповнолітнього, не обмежуючись наявністю довідки про неперебування підозрюваного на обліку. Відсутність перебування неповнолітнього на диспансерному обліку у психіатра не є запорукою його психічного здоров'я, а лише фактом, що особа не зверталася за допомогою, що не свідчить про відсутність проблем з психічним здоров'ям. Зважаючи на це, нагальну увагу слідчим, судам слід звертати на використання спеціальних психологічних і психіатричних знань як у формі консультацій обізнаної особи, так і призначення судової психологічної і комплексної психолого-психіатричної експертизи, розмежування їх компетенції і правильний підбір питань експертам.

Список використаних джерел

1. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0082700-03>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Судова психіатрія: Навч. посіб. / С. В. Жабокрицький, А. П. Чуприков. К.: МАУП, 2004. 176 с.
4. Аналіз судової практики розгляду в 2015 році кримінальних проваджень про злочини, вчинені неповнолітніми судами Дніпропетровської області URL: https://dpa.court.gov.ua/sud0490/pokazniki-diyalnosti/uzagaln_stat_dani11/analiz_nepovnolitni_2015.
5. Украина занимает первое место по количеству психических расстройств в Европе URL : <https://tsn.ua/ru/ukrayina/ukraina-zanimaet-pervoe-mesto-po-kolichestvu-psihicheskikh-rasstroystv-v-evrope-1009380.html>.